

Tarih, İnanç ve Siyaset Üzerine

Temelde doğaya öykünen ve hiyerarşik bir yapının sosyal yaşamda da olması gerektiğini savlayıp iki insan arasındaki ilişkiyi düzenleyen *ren*, Çin kültürünün anlaşılmasında anahtardır. İki insan arasında ilişkinin, biri yukarıda diğeri aşağıda olacağı fikrinden hareketle, üsttekinin empati kurmasının, buna karşın alttakinin üstlerine sadakatle bağlanmasının telkin edildiği bir ilişkilene biçimi savunulur. Bu şekilde hiyerarşi içinde zincirin halkaları gibi birbirine bağlanan bireylerin empati ve sadakatle oluşturduğu kocaman bir piramit tahayyül edilmektedir. Bu, temelde her bireyin nefsi olduğu için, çıkar çatışmalarının, kıskançlığın olacağı; sorunların aşılabilmesi için herkesin uyumcu ve uzlaşmacı bir tutum takınması gerektiği fikrine dayanır. Çıkar çatışmaları kaçınılmaz olduğu için, üst konumdakiler sınırlandırılmaz ve insanların alıştığı bu konfor geniş bir keyfiyet alanı oluşturur. Keyfiyet çoğu zaman otoritenin tekelindedir ve ihmali en kolay şey empati olduğu için neticede “kol kırılır yen içinde kalır”. Öğrenilmiş bir çaresizlik, mağduru celladını savunur hale getirir. Uyum, astlar için zorunlulukken, üstler için keyfiyettir.

Covid-19 ile mücadelede insanların değişen koşullara uyum sağladığına tanık oluyoruz. Yavaş yavaş ısıtılan sudaki kurbağa misali, normalde tahammül edilmeyecek şartlara itaat koşulların değişmesiyle gelişir. Tarihte kriz dönemleri yaşanmıştır. Savaş, çatışma ve felaketlerin olduğu dönemler çokça kayda geçirilmiştir. Ama bu çatışma ya da kriz dönemlerinin arasındaki sulh dönemlerinde -ister beşeri, isterse doğal şartlardaki istikrar olsun- insanlar görece müreffeh ve hürdür. İşin ilginç tarafı hemen hemen bütün gelenekler çok eski zamanlarda yaşanmış bir devr-i saadeti anlatmayı alışkanlık haline getirmiştir. Yine ilginçtir ki devr-i saadet, özü itibarıyla kadim güzel günlere işaret ederken aynı zamanda insanın bulunduğu çağda geleceğe attığı bir tür ütopyayla, cennet fikriyle de iç içe geçmiştir. Bu iki ideal yan yana anlatılmamış olsa da kadim geleneklerde ikisiyle de karşılaşırız. Dahası önceleri hastalık muamelesi gören nostalji

de psikolojik olarak ‘yitik cennet’ düşüncesini sürekli besleyen bir kaynak gibidir.

‘Yitik cennet’ fikri sabit alındığında Çin’de zaman hep kötüye doğru ilerler. Eski mükemmellik, her şeyden önce mevcut olan “cennet bahçesi” şu ya da bu sebepten kaybedilir ve o andan itibaren işler kötüye gitmeye başlar. Bu hemen hemen bütün geleneklerde farklı biçimlerdeki görünümüleriyle karşımıza çıkar. Cennetten kovulan Adem ve Havva anlatısı kadar kesin bir milada sahip olmasa da Çin’deki yitik cennet herkesin toplumda yerini doğal olarak bildiği, her şeyin ortak olduğu, herkesin başkalarının çocuklarına da kendi çocukları gibi baktığı; kapıların kilitlenmediği ama hırsızlığın da yaşanmadığı bir saadet dönemidir. Devlet yoktur fakat devletin işlevini gören doğal sosyal bir örgütlülük hayattadır. Bu sosyal örgütlenme liyakate dayalıdır ve hükümdarlar öneri ve seçimle başa gelirler.

Klasik metinlerinden biri olan Liji’ye göre, ‘Büyük Barış’ zamanında evlerin kapıları açıktır ama kimse başkasının malına göz dikmez. Bu dönem efsanevi hükümdarlar zamanında yaşanmıştır. Bunun gerçekliğini bilimsel olarak kanıtlayacak oranda veri yok ama tarih boyunca canlı tutulan bu anlatı herkesin sorumluluk üstlendiği, kimsenin başkasının malına göz dikmediği, kendi çocuklarına nasıl bakıyorsa başkalarının çocuklarına da aynı şekilde baktığı, kendi büyüklerine nasıl saygı gösteriyorsa başkalarının büyüklerine de öyle saygı gösterdiği bir ütopyadır. Bu Altın Çağ’ın gerçekten yaşanıp yaşanmadığı sorusu bir kenara, aslanan bu hayalin çağlar boyu canlı tutulmuş olmasıdır. Şeftali Bahçesi herkesin ilk aklına gelen edebi emsal olacaktır. Bir yolculuk sonunda bir adaya ulaşan bir gezgin, bu cennet bahçesini başkalarına anlatmak için dönüp geri gelmiş ve başkalarını da buraya götürmek istemiş ama cennet artık yerinde yoktur. Şeftali, uzun ömür, saadet ve çocuklarla ilişkilidir.

Çin’de tarih anlatılarının ufkuna giren devirlerdeyse “Şu hükümdar başa geçti, bencildi, zevk-i sefaya düşküdü, devlet işleriyle ilgilenmedi...” gibi kayıt ve notlar karşımıza çıkmaya

başlar. Bu gibi sebeplerle hanedanların, sülalelerin meşruiyeti sorgulanır ve bir hanedanın sona erişinin vebali çoğunlukla günah keçisi olan son hükümdarlara yüklenir. Bu hükümdarlar tarihsel bir vaka olarak kötü örneklerdir. Zalim, zevke düşkün, beceriksiz veya vurdum duymaz figürler olarak resmedilirler. Yeni hanedanların kurucu hükümdarları ise bunun tersi özelliklere sahiptir ve memlekette yaşanan yozlaşmayı düzeltmeye çalışırlar. Ama her yeni dönemde en iyi durumda dahi Büyük Barış hayalinden bir adım daha uzaklaşırlar.

Uzaklaşmak şehrin karmaşasıyla tabiatın kopan insanın dolaylı eylemlerinin yarattığı bulanıklıkla orantılıdır. Bulanıklık (*zhuo*), durgun suyun zamanla bulanıklaşması gibi, hep içe dönen yerleşik yaşamda yüzyılların biriktirdiği bilgelik, kurnazca boyanıp araçsallaştırılmaktadır. Bilgelik, bir tür duru görüden ziyade tortullaşmış tecrübeyle edinilmiştir. Doğrudan eylem şiddete meyyal olduğu için tecrübeyle pekişen dolaylı edim kültürel davranışın belirgin yönünü ortaya koyar.

Çin'de hanedanın sonunu hazırlayan, yozlaşmanın baş müsebbibi sayılan hükümdarlar çoğunlukla *feidi* 廢帝 mahlasıyla anılır. Çin'deki Moğol yönetimi olan Yuan Hanedanı'nın son hükümdarına gelinceye kadar karşımıza onlarca *feidi* çıkar. *Feidi*, “işe yaramaz hükümdar”, “epter, son” anlamındadır. *Fei* 廢 ayrıca, “atıl”, “çökmüş” veya “işe yaramaz” anlamındadır. Altın Çağ ve Büyük Barış ideali tarih boyunca pratikte görülmez. O artık düzeltilmesi mümkün olmayan ve geri dönülemez kadim toplumun dünyasıdır. O kimseler, bireysel arzularına kapılmayan insanlardır; kamu fikrinin benimsendiği bu devrin insanları bencil ihtiraslarından uzak, başkalarıyla empati kurabilen sosyal insanlardır. Başkalarının çocuklarına sahip çıkma, başkasının malına göz dikme ve ast-üst ilişkilerinin zulme yol açmadığı örnekler tarihi anlatılar içinde zamanla seçilemez hale gelir.

Öte yandan bunun yegane istisnası, Çinli tarihçilerin Türk Kültür çevresine mensup halklardan söz ederken gündeme getirdiği cümlelerde karşımıza çıkar: “...Hayvanları açık alanda serbestçe dolaşır otlar ama kimse başkasının hayvanına göz

dikmez...”, “...küçük büyük hep beraber oturup eğlenirler, ast-üst sıraları yoktur...” veya “...istişareyle kendilerine lider seçerler...” gibi örnekleri bulunan cümleler saf ve doğal bir toplumsallığın yansımasıdır. Çinli âlimlerce klasik metinlerin ezbere bilindiği, Liji’de geçen kadim Altın Çağ (Büyük Barış) fikrinin hep akılda olduğunu düşünürsek Türk Kültür çevresine mensup halklar için kullanılan bu ifadelerin önemi daha iyi anlaşılacaktır. Türklerin saf, açık ve dürüst bir toplusalılık ülküsü vardır; bu dillendirilmiş ama iyi işlenmemiştir. Çin nazarında, doğaya daha yakın olan “saflık” karşısındaki “bulanık” birikim, Çin’i “Altın Çağın” uzağına savurmuştur.

Çin’de sosyal psikolojiye de yansıyan bir farkındalık insan ediminin kötü olduğunu gündemde tutar. Çince *wei* 爲 “eylemek, yapmak, etmek” anlamındadır; insan davranışına işaret eder ve eski zamanlardan beri kullanımdadır. Yanına bir “insan” imi eklenmiş “eylem” imi *wei* 偽 ise “yanlış” ve “aldatma” gibi anlamlar yüklenmiştir. Bu bakımdan *wei* 偽 insan davranışının temelde yanlış olduğuna, doğal düzeni olumsuz yönde etkilediğine işaret etmektedir. İnsan davranışlarının toplamının doğal sürgite zarar verdiğini öne süren akım Taocu geleneğin “edimsiz eylem-kasıtsız eylem: *wuwei*” şiarında vücut bulmuştur. Buna daha sonra dönebiliriz, şu an için insanın kastederek ortaya koyduğu eylemlerin tabiata ve doğal döngünün ahengine zarar verdiğinin düşünüldüğünü vurgulamakla yetinelim.

Mesela biz de bir yandan imar ederken bir yandan yıkıyoruz. Doğa üzerinde yarattığımız tahribat tarih boyunca görülmemiş boyutlara ulaştı. Ekoloji temelde doğanın kendini yenileyebilme kabiliyetinin olduğunu ama biz müdahale etmeye devam ettikçe gidişin iyiye doğru olmadığını söylüyor. Kalkınma fikri temelinde durmadan ve düşünmeden imar ile tabiata müdahale eden insanın en nihayetinde yaptıklarının doğa üzerinde kötü bir etkisi olduğuna inanç eskiden beri mevcut. Bunu her kültürde az çok karşılığı bulunan “günah” fikriyle anlamaya çalışabiliriz. Ama önce insanların bu çağda yapabildikleriyle eski dünyada yapabildikleri arasındaki büyük

farkı görmeliyiz. Eski dünyanın simyacıları ve büyücüleri ne kadar kabiliyetli olursa olsunlar doğada kendiliğinden bir araya gelme ihtimali olmayan madde ve güçleri yan yana getirip katastrofik etki yaratacak eylemlerde bulunamazlar. Eski insanların bu yöndeki kapasitesi barutun kullanılması ve yüksek yanma gücünün elde edilmesiyle başlamıştır. Ama barutun yıkım gücü bugünkü 'becerimizle' kıyaslandığında çok sınırlıdır. Eğer o zamanlar birileri "Bizim doğaya yaptığımız doğru değil!" diye çıkış yaptıysa bile kızıdığı şey bugünkü sorunlarla kıyaslanabilir düzeyde değildir. Hem nüfusun artmasından hem ulaşılabilirliğin kolaylığından, hem bilimin uygulamaya etkisinden ve özellikle kârı önceleyen ve sonuçlarını hesaplamayan akıldan dolayı bugün artık doğal felaketlerin eşiğindeyiz. Pastoral yaşam bizim kültür mirasımızın en önemli parçalarındandır, bunu unutmamalıyız.

Diğer taraftan bugün sahip olduğumuz konforun ne pahasına elde edildiğinin de farkında olmalıyız. Salgınla oluşan şartlar yaşamımızı değiştiriyor, bizi düşünmeye sevk ediyor. Ama insanın en büyük becerisi olan adaptasyon mecburiyetten kaynaklandığında çok şey öğrenmiyoruz. Çünkü zorlayıcı şartların biçimsel yanını almayı tercih ediyoruz; pek çok zarureti yasak savma nazarında içselleştirilmemiş bir mecburiyet gibi görüyoruz. İyisiyle kötüsüyle yeni şartlara hızla adapte oluyoruz; iyi yönde bu durum teknolojinin getirdiği konforla ilişkili ve konforun olmadığı zamanları hızla unutuyoruz. Bu yüzden çoğunlukla teknoloji kullanıcıları olarak bizler, 'yolu açanlar' olmadığımız için, aslında yolun tam olarak ne olduğunu bilemiyoruz. Fakat koşullardaki değişimin ne olduğunu anlamalı ve yeni şartlara içtenlikle uyum sağlamalıyız.

Çinliler uyumcu insanlardır; uyumculuk bir bakıma korkaklık olarak alınabilir veya başka bir açıdan kaypaklık gibi de görünebilir. Çünkü toplumun geneli için uyum sağlamak boyun eğmek demektir. Günümüz itibariyle genel kitle için düşünersek üsttekiler için uyum sağlamak, şartlar zorladığı için veyahut keyfiyetten oluşabilir. Bir emirname ya da bir genelge,

aşağıdaki insanlar için fedakarlık gerektiriyorken yukarıdakiler için sadece denetim ve ilgi gerektirebilir. Sosyal yapı, nüfusun büyüklüğünü ve demografiyi gözeterek bunu yapmalıdır, başka türlü mümkün değildir diye düşünebilirsiniz. Dolayısıyla beklenen fayda şu ya da bu genelgeyle milyonları yönlendirmekle ilgilidir. Bunun dışında kalan istisnalar genel gidişatı etkileyecek oranda değildir. En basite indirgediğimizde biri söyler öteki yapar. Uyum kendiliğinden değil de dış etkiyle, bir buyrukla geliyorsa insanlar içeriğini hemen özümseyemeyeceği için yaşananlar şekilsel olacaktır. Uyumun içte başlayıp dışta görünür olması beklenirken, tersine dış şartları esas alan bir yaklaşım benimsenmektedir. Temel kabul “içte olmayanın dışta görünmeyeceği” yönündedir fakat aşkın bir etken yoksa dışsal kalacak ve biçim özün önüne geçecektir.

Uyumcu tutum, sıcakta sıcağa doğru, soğuktaysa kademe esasına göre korunarak uyum sağlamak olduğunda; örneğin yaz sıcakta veya koşup terlemişken içtiğimiz buz gibi suyu elimizden almaktadır. Soğuk suyla serinleme isteği acaba doğal değil midir? “Sıcak çayın harareti kestiği” bilgisini veya “çivi çiviye söker” fikrini bir kenara koyalım; zira bunlara tecrübeyle ulaşılan çıkarımlar diyebiliriz. Fakat Çin düşünce dünyasında bu yaklaşım, bir hareket noktasıdır; ilk adım veya temel ilke kabilindedir. Zira sıcak havaya uyum sağlamak adına ılık su içerek ortaya konan sakinme, bir tutum olarak yaşamın geneline teşmil edildiğinde, bir şeyi sürekli ikiye bölerek ilerleyen eylemin varacağı yerden bir başkasına varmayacaktır.

Hayatı sürekli ona katılarak yaşamak zordur ve uyum, küçük yaşta karşılaşılan bir telkindir: vaaz ettiği şey; görüp işittiği her şeyde denge ve uyumu arayan bir ahlak. Bu ahlak kısa sürede mistisizme yönelecek, semboller yerleşiklikçe kavramlar pekişecek ve modada gördüğümüze benzer yükseliş ve düşüşler yaşanacaktır. Mistik yaklaşım zihinde formunu bulmuş imgelerle dolduğu zaman, bunları belitler altında sıralamaya başlamaktadır. O yüzden mantık bağıntıları ile dil ve kültür arasında daha az unsur ve yolla kat edilen veya açıkça boş bırakılan alanlar ortaya çıkmaktadır. Dili öne almasak dahi

kökende görünen sembolizm, aklın diğer araçlarından önce formlardaki değişim ve benzerlikler üzerine yoğunlaşmaktadır. Benzerleri seçmeye alışmış olan gözlerimiz ve analogi, mantığın ilk adımı, aklın melekesidir. Nesnelere arasında farklara dikkat çeken anlayış ise daha sonra gelmiştir ve belki de tasnif ile kategorilerin ilk adımını, en ilkel halini imleyerek farklılıkları öne çıkarır. Bu noktada uyum benzerlikleri de farklar gibi kendi karşısına doğru çekmektedir. Toplumsal bir prensip olarak uyum pek çok şey gibi dışsal veya şekilselliğiyle ölçülebilirdir.

Dil, eylemlerimizi tek başına ifade edebilecek potansiyel güce sahip olduğu için, somut gramer unsurlarıyla gösterilip yerleşikleşmemiş olsa dahi sezgisel bilgi alanına ve tanımlanmamış imkânlarla kapı aralar. Ne de olsa bütün düşünceler araç olarak önce sezgiye yönelir. Ama düşünce başka, onun ifade bulmuş hali olan dildeki formu başkadır denecektir. Dahası örneğin hüznün ya da ağlamanın dildeki ifadesiyle, talihsiz bir kaybın yarattığı duygunun aynı şey olmadığı öne sürülecektir. Fakat insanı hıçkırıklara boğan nice romanlar vardır ki bu en azından dilin duyguları aşan gücünü gösterir.

'Şekilcilik' önemlidir zira hayatı formlarla algılarız. Birinin maske takıp takmadığını ağızda maske var mı yok mu oradan anlıyoruz fakat maske takmasından hareketle birinin covid konusunda gerçekten dikkatli davrandığı, kurallara uyduğu, ellerini sık sık yıkadığı, dezenfektandan sakınmadığı ve sosyal mesafeye dikkat ettiği sonucuna varamıyoruz. Bildiğimiz şey ağızda maske olduğudur. Bu, işin şekilsel yanıdır.

Uyum, insanın doğal ve kendiliğinden katılma durumuyla uyum sağlayanlarla, yukarıdan bir emir ya da buyrukla uyum sağlıyormuş gibi davranan insanların ayırt edilemeyeceği psikolojik bir zemine girmeye çalışır. Örneğin maske takmak covid ile mücadelenin şekli ve görünür kısmıdır. Sosyal mesafe onun kadar net ölçülebilir değildir. Aynı şekilde eğer bir insanın boğazı ağrıyorsa ya da başka bir sorunu varsa bile duruma göre uyum sağlamış ve yeni koşulları içselleştirmiş sorumlu bir insan gibi davranıyor olabilir. Ama biz sadece görüneni biliriz.

Sosyal alanda selamlaşma yumruk yumruğa, dirsek dirseğe veya temassız olabilir; bunun ötesinde konunun içselleştirilip içselleştirilmediği, benimsenip benimsenmediği, gerçekten dikkat edilip edilmediği başka bir konudur. Bizim bunu bilebilmemiz için çeşitli psikolojik araçlarla sürekli insanlara anket yapmamız ve verdikleri cevaplarda samimi ve dürüst olduklarını düşünmemiz gerekir. Bu yine bilemeyeceğimiz bir alandır. O nedenle Çinliler, yaşamın dışta görünür şeklinin düzenlenmesi gerektiği fikrinden hareketle *li* 礼 kavramı geliştirmiştir: bu “tören” demektir.

Peki tören nedir ve aklımıza tören deyince ne gelir? Mesela geçit törenleri; dikkatimizi ilk çeken, her şeyin “nizami” oluşudur. Rio Karnavalı’nı da örnek gösterebiliriz bu biçimselliğe; kendi içinde düzene sahip askerlerin geçtiği bir tören de düşünebilirsiniz, bunlar ordu nizamındadır. Çin’deki tören ise daha çok adabı muaşeretle ilişkilidir. Mesela eski Türklerdeki töre fikriyle de ilişkilendirilebilir, yani yaşamın tüm sathına yayılması beklenir ve fakat Türkler toplumu katmanlı düşünmezler ve yaşam biçiminden kayaklı olarak bizde hürriyet esastır. Çin’deki törensellik ise insanlar yan yana geldiğinde nasıl davranacaklarını, alt üst ilişkilerini kapsar. Mesela sabah kalktığımız zaman evde ilk kim selamlanacak, önce ne yapılacak? Önce ataya mı, anaya mı selam vermeliyiz? Bugün için önce bahçeye mi çıkacağız yoksa hemen telefona mı bakacağız... İdeal düşününce her şeyin bir yolu, işin de yordamı olması gerektiği akla gelir. Tabiatın, göğün hatta ‘kılıcın yolu/ kendo-*jiandao*’ vardır. Bu düzenliliğin ritüelleşmiş alışkanlıklarla yürütülmesi beklenir.

Mesela rahmetli babaannem hatırladığım kadarıyla her gece aynı saatte yatarı. Yıllar boyunca hiç istisnası olmaksızın yatmadan önce aynı şeyleri yapardı ve sabah kalktığında da aynı şeyleri yapardı. Ben tabi çocuk aklımla bu yapılan şeylerin çok sıradan, yavan, hep aynı ve kendini tekrar eden bir görünümde olduğunu düşünürdüm. “Bir gece de bizimle otur” dediğimi hatırlıyorum. Ama o “ritüellerini” sektirmezdi. Hep yeniyi, farklı olanı arayan ve bir kez tanıyınca anladığını

sanıp farklı yönler bakmaya çalışan çocuk aklıma bunlar olağan, sıradan gelirdi. Bu ritüeller sabah kalkınca balkona çıkmak gibi, güneşe sırtını vermek veya bir bardak su içmek gibi alışkanlıklarımıza işlemiş olabilir. Alışkanlıkla ritüel arasındaki fark niyetten ibarettir.

Bir kısmı mistik, bir kısmı ahlaki ve bir kısım da pratik anlam yüklenen törenlerin içselleştirilip alışkanlık oluşturması istenmiştir. İstenen aslında psikolojik bir hal veya tutumdur. Ama örneğin bu törenler, çocuklar hesaba katılarak ayarlanmış mıdır? Pedagoji bunun içinde var mıdır? Veya gençlerin istek ve arzuları hesaplanmış mıdır? Bunlar düşünülmemiştir. Çünkü insan ruhunu derinlemesine anlamaya çalışan modern bakış geleneksel toplumlarda belirgin değildir; eski toplumlar buna dikkat etmemiştir. Ergenlik, çocukluk vesaire gibi kategoriler henüz mevcut değildir, buna göre ayrılmış, özelleşmiş yaklaşımları yoktur. Ancak insanlar çocuğun farkındadır, çocuklar da kendilerinden beklenen davranışların farkındadır ama önce toplum düşünülür ve konum, yaş, cinsiyet vs. gibi değişkenlerin kuşattığı denklem çocuklara ve kadınlara hak ettiği yeri ayırmaz.

Soru şudur; sabah kalktığınızda hiç tereddüt etmeden yaptığınız şeyleri tıpkı dans eder gibi çok seri biçimde ve tekrar ettikçe daha akıcı hale getiren bir tutum benimsemek ister miydik? Bunun bütün söz ve eylemlerimize yayılmasını ister miyiz? Her gün aynı şeyi yapmak, istemeyeceğimiz bir şey ama edimlerinizi bu şekilde mükemmelleştirebiliriz ve yirmi dört saati de böyle planlayabiliriz.

İnsan olup biteni göz önünde bulundurarak göğe baktığında gözlemediği ilk şey kararlılık olmuştur. Gök cisimleri için söyleyebileceğimiz tek şey kararlı veya istikrarlı olduklarıdır. Öte yandan insanoğlunun temel özelliği düşünme yetisidir. Ama insan bir şeyi, ister iki, isterse üç kez düşünsün, tereddüt de duraksama da kaçınılmazdır. Hayvanlar için bir şaşkınlık anından ibaret olan ama bizim için karar verme ve tecrübe olan bu kanaat geliştirme süreci toplam bilişsel gelişimimize katkı sağlamıştır. Doğru bir kanaat için her şeyi öncesinde, ortasında

ve sonrasında etraflıca düşünmek gereklidir denebilir. Ama bir arının ya da bir karıncanın tereddütsüz yaşadığını varsayarsak, başka bir şeye dönüşen, tabiatla ve çevreyle birlikte kendini de nesneleştiren insanın çok farklı olan halinin şüpheyile karşılanması da anlaşılabilir değildir. İnsanın yanlış yaptığını, eylemlerinin doğru olmadığını söyleyen yaygın anlayış, bizi yine aynı probleme getirir: “Bunca tarih neden yaşandı? Eğer biz modern konforu elimize almayacak idiysek bu kadar acı neden yaşandı? Doğaya niye bu kadar zarar verildi? Hepsi bir cep telefonu için miydi? Mevcut teknoloji yeterli mi? Başka ne tür konfor ve imkân talep ederdiniz?”

Kullandığımız teknolojiler iyi niyetle ortaya çıkan teknolojiler değil diyebilirsiniz. Mesela bunlar savaş teknolojisinin, kapitalizmle ilişkili olarak ekonomize edilmek zorunda olan ve yaygınlaşan şeyler. Bu tartışılabilir bir konu ama diğer taraftan da bilim adamlarının illa kötü bir şey söyledikleri, yani ‘dünyayı ele geçirme formülü’nün peşinde oldukları fikrine kapılmak doğru mu? Zira aynı bilim adamları çevreyi kirletmeyen enerji nasıl üretilebilir, atığı olmayan fabrika ve ürünler nasıl ortaya çıkarılabilir veya molozlardan vs. büyük miktarda çıkan atık maddeyi nasıl dönüştürüp yeniden kullanıma kazandırabiliriz gibi konulara da çok kafa yoruyorlar. Plastikğin geri dönüştürülmesi; polimerin, petrol ürünlerinin doğada çözünme özellikleri üzerinden düşünülüp onların toplanması ve onların yeniden başka şekilde kullanılması... Çıkardığımız sorunlara çözümler üretmeye çalışıyorlar. Ne ki, bizim elimizdeki cep telefonu bizi her an dünyanın herhangi bir yerindeki birine istediğimiz araçlarla ulaştırabilecek imkânı sağlıyor. İşte buradaki mesele derece meselesi. Eğer bir karınca gibi iç güdüye, yani süreğen kararlılık veya istikrara takılsaydık hep aynı rotayı, aynı yolları, aynı şekilde yürüyor olsaydık bulduğumuz noktaya gelemezdik.

Öte yandan bu çağlar boyu zaten yaşanmış, tekraren tecrübe edilmiştir. Dünyada her toplumun önemli bir kısmı yapa geldiği şeyleri tekrarı tercih etmiş, istisna bir yola girmek isteyenler olmuştur da hepsi Einstein olamamıştır. Bu davranışla

da yüzlerce yıl etrafından dolaşılan bir dağın içinden tünellerle yol geçirmek isteyen fikre karşı “Olur mu, dağ üstümüze yıkılır”, “Dağ kızar”, “Tanrılar kızar” şeklinde karşı duruşlar gelmiştir. Bu girişimin nedeni aşk için olabilir, bir taraftan insanların sağlığa ulaşımının hızlanması için olabilir ama her edim gibi bu da belli oranda fayda, belli oranda zarar getirmiştir. Belli oranda kabul görmüş çoğunlukla da reddedilmiştir. Ama diyeceksiniz ki herkes aynı fikirde olsa ve mesela bir araba hep aynı yolculuğu yapsa bu çok sıkıcı olurdu. Eski insanın ortalama güvenlik kaygısını göze alırsak bu yanıtın tam olarak emin olamayız.

Bugün için, dans etmekten, spor yapmaktan keyif alan insanları örnek olarak gösterelim; aynı hareketleri tekrar tekrar yapan, yaptıkça mükemmelleştirmekten keyif alan pek çok insan var. Enstrüman çalanlar iyi bilir. Dört notadan sekiz notadan oluşan basit bir hareket yaparsınız, ilk seferinde olması gerektiği gibi duyulmaz ama onu örneğin yüz defa tekrar ettiğinizde pekişir ve ideale yaklaşır. Ondan sonrası teknik bir mesele değildir; kendinizi vererek, içinizden gelerek ya da doğal biçimde kastederek icra etmek gerçek bir ruh katacaktır. Temeldeki teknik kısmı atlayıp bağlamında, gerçek bir sürece katılarak ortaya konan icra da amacına ulaşabilir. Diyelim ki bunun bir ruhu olabilir ama temel teknik bilgi eksikse biçimsel mükemmellik sağlanamaz.

Çin yazısını düşünelim; örneğin hattatları, kaligrafları düşünelim. Aynı imi belki binlerce kez tatbik ederler; oturup günlerce çalışırlar. Birbirine özdeş olan ve giderek mükemmelleşen fırça darbeleriyle, başından sonuna ulaşabilmek için aynı hareketi dans edercesine tekrarlarlar. Bunu bütün imler, ve hatta anahtar parçalar pek çok im için yaparlar. Ömür boyu pek çok yazı yazar ve yazısı o denli stilize olur ki ileri yaşlarda özgürleşerek istediğini yapabilir.

Konfüçyüs'ün bir sözü var; kendi yaşamını tanımlıyor: “On beş yaşında kendimi öğrenmeye verdim. otuz yaşında irademe sahiptim, kırkımda şüphelerden arındım, ellimde ‘göğün emrini’ öğrendim; atmışımda sezış yoluyla her şeyi

kavradım. Yetmişimdeyse doğru olan şeylere zarar vermeden kalbimin isteklerini yerine getirebiliyordum”. İlginç değil mi? Yetmiş yaşında aklına gelen her şeyi yapabilen bir insanı düşünün. İnsan yetmişinde her istediğini yapabilecek duruma gelse ne anlamı olur diye düşünebilirsiniz.

Kaligraf örneği üzerinden ilerleyebiliriz: bu kaligraf aynı çizgileri defalarca çiziyor ve bir zaman sonra vecde haline geliyor, yani psikolojik olarak tekrarlayarak zikir haline geliyor ve bunun içerisinde herhalde vücudunda belli hormonlar salgılanıyor; vecde içinde aşka geliyor ve bu halde hem ‘işiyile bir oluyor’ ve giderek daha da özgürleşiyor, bundan da mutlu oluyor. Bir ressamı düşünelim, bir dağ resmediyor. Aynı dağı aynı fırça hareketleriyle çiziyor -emin olun bu resimlerden Çinde binlercesi vardır-. Ressam, bunu mükemmelleştirmek için kendini tekrar eden törensel kısmı defalarca yapıyor ve en nihayetinde her istediğini yapabildiği bir noktaya ulaşıyor.

Başka bir ressamı düşünelim zihninde kurguluyor... O tahayyül ettiği şeyi tabloya aktarmaya çalışıyor. Bu, zanaatla sanat arasındaki ayrımdır. Biri yüzlerce yıldır resmedilen şekliyle resmediyor ve vaktiyle bilmem kaç yüzyıl önce mükemmel bir dağ resmi yapan, dağları en stilize biçimde resmeden bir ustaya atıfla, onu taklit ederek kendini ifade ediyor; giderek çizgileri daha sağlam, açıları daha güçlü, tereddütsüz ve daha belirgin hale geliyor. Diğer tarafta düşüncelerini ortaya koymaya çalışan bir ressam var. Örneğin modern sanat, fikirleri anlatmaya çalışıyor. Bu ikisi birbirinden ayrı gelişir. Kökende bağlı gibi görünseler de birinden diğeri, diğeri de ilki doğrudan çıkarılamaz. Fırça kullanımı gibi temel teknik hususlar aynı olsa da amaç ve kaygılar gibi motifler de farklıdır.

Uzlaş ve uyum işteştir, tek başına mümkün olmaz. Tekrar etmek gerekirse; insanın tek başına yapabildiği tek şey düşündürmektir, başka bir şeye ihtiyaç duymayan yegane iş budur. Yemek yemek için yemeğe, konuşmak için karşıda bir muhataba ihtiyaç vardır: bütün edimlerimiz ve eylemlerimiz için bir nesne gerekir. Sosyal yaşamda ise uyum, bir şeye

uymak demektir: Bir duruma uymak, birine uymak; mesela “arkadaşına uymak” iyi bir örnektir. Öyleyse törenselleştirilen edimlerimizde de bir muhatap gerekir. Buradaki sorun ideal uyuma imkân sağlayan ahlakın referansıdır. Bunun tabiat olması gerektiğinde hemfikir olduk fakat gündelik iş ve işleyişlerde göğün veya yıldızların bize yardımcı olma imkânı yok gibidir. En fazla doğal sürgitin temposu bir fikir verebilir ve o da ancak ne hızla ilerleyeceğimiz konusundan ibarettir.

Nasıl yapmalı? sorusunun yanıtı gökte değil yerdedir hatta somut olarak muhatap alınan nesne veya şeylerdedir. Bunun için Çin düşüncesi, Türkçede “yasa” ile karşıladığımız bir kavrama geniş bir kullanım alanı ayırıp derin bir anlam yüklemiştir. Bu *li* yukarıda konu edilen tören anlamındaki *li*’den farklıdır.

Geleneksel Çin düşüncesinde ilişki, hemen yanı başındaki ‘hierarchy’ ile birlikte ayrıcalıklı kavramlar arasında yer alır. Evreni yarı bilinçli bir ruhla donatarak farklı biçimlerdeki şeyleri birbiriyle ilişkilendiren geleneğin temel referansı Değişimler Kitabıdır. Bununla birlikte yoruma açık normatif önermeler aracılığıyla insan ilişkileri de tanımlanmıştır. Konfüçyüsçü gelenek aile içi ilişkilerden doğadaki her çeşit dengeye kadar, yaşamın neden başka türlü değil de öyle olduğunu açıklamaya yarayan yol (evrenin düzeni) ve yolun bağlayıcısı *li* yasasını önermiştir. Bu yasa en küçük töz olan *qi*’den, bilinebilen en büyük evrene kadar her şeye içkin ve aynı zamanda her şeyin üzerinde, kapsayıcı bir konuma sahiptir. *Qi*’nin de varoluşunu ve değişimini denetleyen ilkeler vardır ve bu ilkeler yalnızca içsel değildir. Şeylerin *wanwu* 万物 hep birlikte oluşları içinde her bir *qi*’nin kendi payına düşen yasası ya da olması gereken ideal durumu mevcuttur. Bu ideal durum doğada olanın kendisidir ve buna da *li* 理 denir. Li, Orta Çağ düşünürlerinden Zhu Xi’nin en üst kategorik tanımıdır; “yeri, göğü ve on bin şeyi bir araya getirsek hepsi bir *li*’ye karşılık gelir” Zhu Xi li’nin, her bir *qi*’ye içkin olduğu gibi hepsinin üzerinde aşkın bir konuma sahip olduğunu söylemiştir.

İdeal uyum ve denge düzeyinde *taiji* adı verilen bu *li* yasası, *qi*’den önce geldiği için başat belirleyicidir. Zhu Xi’ye göre *taiji*

dengesi (*yin-yang* sembolü olarak da bilinir) *li* yasasının her yerde genel geçer olması yani ideal formudur; “yer-gök ve on bin şeyin tamamında bulunan yasa *taiji*’dir.” *Taiji* durağan değildir ve sabit bir durumu çağrıştırmaz, nihai ve belirlenmiş bir sona yani mutlak bir duruma da işaret etmez; bir şey ortaya çıktığında onunla birlikte yasası da ortaya çıkar ksi böylece var olma noktasındaki bu yeni şey olasılıkla sınırlı kalmaz ve devinim gereği kaçınılmaz hale gelir.

Zhu Xi’nin felsefesinde *taiji* ve *li* yasası birbirine eş tutulmuştur; Zhu Xi’ye göre; “bu yasa içi boş bir yasa değil gerçek bir yasadır ve yaz mevsimini kışın takip etmesi, geceyi gündüzün izlemesinde olduğu gibi gerçek yol bu akış içindedir” Ona göre her şeyden önce *li* vardır; “*li* olduğu için bu gök ve yer var olabilmiştir, *li* olmasaydı ne gök ne yer, ne insanoğlu ne de on bin şey var olabilirdi” gibi sözlerinde bunu vurgulamıştır. *Li* aynı zamanda her şeyin öncesinde ve üzerinde bir ilk neden olarak görülmektedir ve handiyse ilahi bir yasa koyucunun mutlak iradesinin yansıması gibi tartışmasızdır. Zhu Xi’nin *li*’yi kutsallaştıran yaklaşımı geleneğin klasik referanslarına dayanmakta, en açık ifadesini yazının semantik zenginliğinde bulmaktadır.

Bir fiil olan *li*’nin temel anlamı “yeşim taşı işlemektir”, bu işlem rastgele değil, ham haldeki yeşim taşının, içindeki damarlara, çizgi ve potansiyel formuna uygun biçimde işlenmesidir. Han Feizi’ya göre *li*, “uzunluğuna, kısalığına; köşeli ya da yuvarlak hatlarına, sertliğine ve ağırlığına göre nesnenin içindeki öz biçimin 文 ortaya çıkarılmasıdır. Mengzi ise duyuları ve insan algılarını tartışırken “(herkesin) yüreğinin birlik olması ne anlama gelir?” sorusunu şu şekilde yanıtlar; “buna yasa (*li*) denir, doğruluk denir”. *Li*’nin, işlemek, düzenlemek, idare etmek, yasa ve düzen gibi asıl anlamlarının yanında başka yan anlamları da bulunmaktadır. O nedenle *li* akıl veya mantık gibi anlamlar yüklenir. Bu haliyle yeşim taşını içindeki damarlara göre işleyen ustadan, yasa gereği taşın doğasına uygun hareket etmesi beklenir. Uyum çift yönlü olarak yine iş başındadır. Bu konuyu *Uzlaşma ve Uyum* aşlıklı

makalemde etraflıca işlemiştim; yukarıdaki pasajlar oradan alınmıştır

Aynı şekilde ilişkiyi tanımlayan *ren*, beşeri münasebet anlamında, insan ilişkilerini temel alan kavramdır. Malzemenin doğasına uygun tutum takınan ustada olduğu gibi insan ilişkilerinde de uyum başattır. *Ren*'in nasıl olması gerektiğini tanımlayan iki unsur ise; *shu*: 'insanın kendini başkasının yerine koyması' ve *zhong*: 'kalbin denge ve biat' halidir. Saygı duruşunda ve ibadette de yoğun olan adanma, inanç ve bağlılıkta da 'sadakat' görülür. Üst, altını koruyup kendini onun yerine koyabiliyorsa bu *shu*'dur, empatidir. Eğer empati varsa sadakat de oluşur, zira tanımlı roller bunu gerektirir. Ama modern yaşamla birlikte kişilerin makamlarla ilişkisini, sadakatten ziyade hak ve hukuk zemininde anlamaya çalıştığımız için, bu anlayış bize garip gelir. Devletle ilişki de sorumluluk-hak dengesinde arandığı için 'sadakat', öznel ve sınırları çizilmemiş 'hikmet', 'bereket' veya 'rahmet' gibi bir kavrama dönüşür.

Oysa 'sadakat' bizim için eşler arasında konu edilen bir kavram ve vatana yönelik ideal bir tutuma atfolan bir duygudur. Bu noktada Çin nazariyesinde çok temel bir problem ortaya çıkar. Dinamik süreçlerde sadakat kime yönelecektir? Erk el değiştiriyorken kim kime sağdık olacaktır? Çıkarlar nasıl savunulacaktır? O nedenle fiiliyatta işbirliği ve ittifaklar ön plandadır. Böylece kaçınılmaz olarak yapmacık bir sadakat tüm şekilciliğiyle ortaya çıkar, içten pazarlık ve riya baş köşeyi alır. Zira eğer sadakat, ısrar, kararlılık, eyleme dönen bir adanmışlık şeklinde tanımlanmış olsaydı çok daha makul ve anlaşılır olurdu. Geleneksel Çin öğretisinde hiçbir şey tek başına, hiçbir ilişki de tek kişiyle mümkün olamayacağı için sadakat bir kişiye ya da eylemliliğe yönelir. Genel geçer hukuk pozisyonlara göre değişken olduğundan, sadakat güvenilirmezdir.

Basit piramit şeması, en üstte bir kişi, onun altında birkaç kişiyle başlar ve bu piramit aslında milyonlarca kişiden oluşan bir buzdağı gibi olduğundan, su yüzünde görünen kısmı krallara ayrılmıştır. Aşağıda toplumun alt tabakalarında, insanlar başını

kaldırıp yukarı baktığı zaman, devlete memuriyet kanalıyla bağlanan halkın yaşadığı şehirlerde bey, emir, şeyh veya ulema gibi araçlar görünür; bunlar bizde de mevcuttur.

Yeri gelmişken söylemek gerekir; Çin’de tapınaklardan saraya yol çıkmaz. Devlette yükselme merkezi sınav sistemine ve tavsiye usulüne bağlanmıştır. Adam kayırma doğal olduğu için *askeriye ve kalemiyeye* evlat veren belli aileler avantajlıdır. Sadakat vardır fakat ‘sadakatin yönü pratikle çelişince ne olur?’ sorusu açıktadır. Yani Çin nazariyesine göre bir insan önce anne babasına sadık olmalıdır. Eğer ilk sadakati yaşadığı çevredeki ilçe müfettişine, valiye ya da kaymakama olan sadakatiyle çelişirse bu problem nasıl aşılacak sorusu gündeme gelir. Bizim kanunlarımıza göre aile konu olduğunda ifadeden kaçınma hakkı vardır. Çin’de değilse de bugün Tayvan’da suçlu olan aile bireyini koruyabileceğiniz bir imkanın kapısı açıktır. Ama eski Çin’de ideal olan en tepedeki sadakatin mutlak olması ve diğer bağların da kademe kademe belirlenmesidir. Konfüçyüs’e atfedilen bir hikayede ‘doğruluk’, ‘suç işleyen babasını ele veren adam’ örneğinde görülür. Konfüçyüs buna, “bizim burada doğruluk böyle bir şey değildir” diyerek cevap verir. Yani insanın babasını, hak veya adalet gibi bir kavram uğruna ele vermesi Konfüçyüs nazarında kabul görmez. Yakınlarını kayırma eğer bu sınırlarda kalsaydı çok makul olurdu ancak yüzlerce yıllık erozyon sonradan şairlerin dilinde şikayetlere konu olmuştur. Konfüçyüs’ün kurmaya çalıştığı, kişi zaviyesinde önce kendine yakın olanlara bağlanma, dışarıdakilerle ilişkinin kademe kademe azalmasıdır.

Konfüçyüs yaşadığı dönemde takdir görmemiştir ama uzun süre sonra düşünceleri komşu ülkelere kadar taşınmıştır. Merkezden çevreye doğru yayılan ve uzaklaştıkça her merkezin kendi çevresini öncelediği bir tutumla ilerleyen ama çevrenin dışına nasıl çıkılacağı sorusuna yanıt getirmediği için parçalanmış Çin’de karşılık bulamayan bir teori geliştirmiştir. Konfüçyüs birçok yere gidip şansını denemiştir de sonradan başka bir yol seçmiş ve kendini eğitime adanmıştır. Çin tarihindeki ilk özel okulu o kurmuştur. Kurduğu okulda ücret

olarak kimisinden yumurta, kimisinden üç beş parça et alarak öğrenci kabul etmiştir. Konfüçyüs'ün burada devrimci bir tutumu vardır; '*youjiao wulei*' şiarı, 'eğitimde ayırım yoktur' anlamında, zenginler gibi fakirlerin de eğitim görebileceğini, seçkin, köylü ya da zanaatkar olmanın bir öneminin olmadığını vurgular. Özel eğitimde Konfüçyüs, bir miktar katkı yapan herkesi derslerine kabul etmiştir. Kavram ve öğretileri, Çin'in 2500 yıllık gelişiminden çok daha romantiktir.

İnsan ilişkileri onun için çok önemlidir; bu kavram her şeyin temelidir ve buna müspet bir anlam yüklenir. İnsancıl ve insanca olan bir ilişkiden söz eder gibi görünür ama insan ilişkilerinde kötü merhaleler, ihanet, kandırma vs. gibi pek çok kötü olasılık vardır. Konfüçyüs bunları bir kenara atıp *ren*'a dahil etmemeye çalışır. Bunun dışında kalan, iyicil olan, örneğin komşuluk ilişkileri, hal hatır sormadan başlayarak temel adabı muâşeretini geliştirmiştir. Burada pazarlığı da kuşatan bir beşeri münasebet modeline doğru yol açılır ve çıkarlarını önceleyen insanın, kötülüğü doğrudan olmayan sinsilik yaygınlaşır. İnsanlar bu yolu gide gele o kadar genişletir ki, önce latife ve iltifatla başlayan yerleşik törensel formlara bürünen münasebet, biraz daha yakından baktığımızda, sonradan bunun iki insan arasında şu ya da bu vesileyle çekişmeye, rekabete ve hatta karşıdakinin kuyusunu kazmaya doğru evrildiği görülür.

Beşeriyet üstü insancıl adalet ve hak kavramlarıyla ilgilenmek yerine Konfüçyüs, insanlar arasında egoların duruma göre değiştiği bir çerçeve çizer. İnsan ilişkilerinde görünür olan insani durum statiktir, konumlar sabittir ama kişiler yer değiştirebilir. Görev unvanları daha serbest adlarla tanımlanırken makamlar, kurumsal oldukları için daha az değişir. Öncelikler, yaşı büyük, konumu yüksek olanlara, makam ve mevki sahiplerine ayrılmakla birlikte, sadakat beklenenler de rekabet içinde yol alıp kendilerini var edebilecekleri boşluklar arar. Aristokrasinin ağdalı dünyasında yer bulamayanların yaşadığı gri bölgede siyaseten *askeriye* kökenli derebeyleri ve *kalemiye* kökenli ulema var olmaya çalışır. Dolaylı eylemler kabul görür ve sinsi planlar makbuldür.

Burada eski Çin'de kast sistemi yok muydu? sorusu akla gelebilir. Hakikaten eski Çin'de, Hindistan'dan tutun da Ortaçağ Avrupasındaki feodalizme kadar uzanan yelpazede görülen türden bir ayrışmanın olmadığı, toplumsal hareketliliğin önünü keserek engelleyen Hint kastları gibi kastların bulunmadığı açıktır. Tarih boyunca kimi örnekler fazlaca yüceltilmiştir; köyünden çıkıp hükümdar olan kimseleri görebiliriz. Konfüçyüs'ün az çok açık bıraktığı kapı, işte bu dikey hareketliliğin mümkün olduğu düşüncesine dayanır. *Youjiao wulei*: 'eğitimde ayırım yoktur' şiarıyla birlikte düşünürsek demokratik bir yaklaşımın olduğu söylenebilir. Ancak tarihsel gerçeklik, taşrada bir köyden bir çocuğun, başkentteki zadedân çocukları kadar şanslı olmadığıdır. Bunların yarıya aynı çizgiden başladıklarını söylemek mümkün müdür? Eskiden olduğu gibi bu bugün de geçerlidir; bazıları daha eşittir.

Elimizdeki eğitim araçlarına rağmen, her ne kadar eşitler arasında yaşıyor olduğumuzu düşünsek de hepimiz biliyoruz ki bazı insanlar imkân ve şartları itibariyle daha şanslıdır. Bu kapitalizmin ya da yeni söylem içerisinde çok dile getirilen sistem arızası değildir; sistemin kendisidir. Tarihsel olarak bazıları etin iyisini, ekmeğin, sütün, yemeğin iyisini elde ederler. Elde ettikçe hak iddiası artar. Bu sebeple de yarıya hep önde başlarlar. Ama koşullarımız potansiyelimizi gerçekleştirmek için imkân ve şans tanıyorsa; 'her şeyi kendine hak', 'her yolu mubah' gören anlayış karşısında, doğruluk ve adaletle çalışmaktan başka yol kalmaz. Uzlaşıyla ve dolaylı yollarla amaca yönelen Konfüçyüs, modern çağın şiarı "bırakınız yapsınlar" diyen kapitalizm ile kaynaşmıştır ama Çin milli ekonomik çıkarlarını asla terk etmemiştir, bunun için her yolu mubah saymıştır. Ancak dünya genelinde giderek daha büyük bir sorun haline alan riyakarlık ve yabancılaşmanın bir müsebbibi de Çin'dir. Buna modern kapitalizmin girişim özgürlüğü de eklenince kalkınma odaklı yaklaşım kaçınılmazı güç bir anafor oluşturur. Bu anafor, siyasi erkin beka kaygısıyla sert yasa ve uygulamalara meyletmek durumundadır. Uzun ve dolambaçlı törensellikten, işlevsel ve faydacı bir yöne meyletmeye mecbur kalan geleneksel Çin siyaseti, toplum

üzerinde etkinliğini artırmak istediğinde artık iyi niyetli çağrı anlayışından sert yaptırımlara doğru yol alır.

Eski Çin'de düşünsel birikim aynı kavramlar üzerinde geliştiği için siyasete geniş alan açmıştır. Lakin bu siyaset bizim anladığımız demokratik ve açık siyaset değildir. Daha çok ahlakın sınırlarını kar-zarar zemininde gören imkânların bir toplamıdır. Çıkarları 'doğruluk'la sınırlamaya çalışırken, kendini merkeze yerleştirdiği için hızla cephele kurar ve en yalın ikiliğe dek geri çekilir. Siyasetin en temel ikiliği dost ve düşmandır ve siyaset bunların arasındaki ağırlık oranına göre şekil değiştirir.

Düşmana karşı alınacak tedbirler ve mücadele yöntemleri Sunzi'nin meşhur Savaş Sanatı'nda anlatılmıştır. Savaş Sanatı'nın sekizinci pasajında "aldatmaca" ile "doğrudan eylem" arasında, başköşeyi birinciye ayıran bir yaklaşım savunulur. 'En iyi komutan hiç savaşmadan kazandır' diyen Sunzi, Savaş Sanatı'nı kimse ölmesin diye yazmamıştır. Bilakis kar-zarar hesabıyla ve her ne pahasına olursa olsun düşmanı bertaraf etmenin bir yöntemi olarak kaleme almıştır. Çin tarihi boyunca baş tacı edilen Savaş Sanatı ve türevi metinler, dünyanın en kanlı savaşları arasında gösterilebilecek türden mücadelelerin önüne geçmemiştir. Tersine, bir rehber olarak kullanıldığında, mücadeleyi uzatarak araçları çeşitlendiren, sinsî planları ve dolaylı hareketleri öven bir yaklaşım sergiler. Sunzi'nin hedef odaklı tutumu ve ısrarcılığı aslında Konfüçyüs'ün yumuşak bir biçimde dile getirdiği dolambaçlı yolları sonuca ulaştırma sanatıdır. Zira iki düşünür de düzen fikrine benzer kaygılarla bağlanmıştır.

Konfüçyüs'ün çağı için devrimci olan tutumu, 'eğitimi herkese hak gören, *youjiao wulei* şiarı taktire şayandır. Sınıf ayrımı yapmadığını, öğrenci ve takipçilerinin sosyal konumlarından anlayabiliriz ve bu söylem Çin'de gerçekten önemli bir ivme yaratmıştır. Etkisi dört yüzyıl kadar sonra resmen kabul görmüş ve yaklaşımı devlet düzeninin belkemiğini oluşturmuştur. Konfüçyüsçülük, Qin devrinde sert yasaları savunan gaddar yönetim sonrasında Han

devrinde iktidara gelen fikirlerle, hanedandan taşraya doğru kademe kademe genişleyen bir teşkilatlanmaya dönüşmüştür. Bu, kültür, bilgi ve görgünün kaynaşmasında etkili olmuş, öğrencileri ve kurduğu okulun öğrencileri binlerle sayılmıştır.

Konfüçyüs, insan ilişkileri, hiyerarşi, sadakat ve empati gibi kavramlarla aslında, çapa yapan, pirinç ekip biçen halk kitlelerini muhatap almamıştır. Onlar için söylenmiş sözler değildir bunlar; kaldı ki nispeten derin olan pratik bir felsefeyle ontoloji diyebileceğimiz konulara değinen ve hep metafiziğe meyleden bir söylemin köylüler tarafından bütünüyle anlaşılması beklenmez. Bugün bile felsefi kavramlar pek çok insan için doğrudan anlam ifade etmez. Ama özdeyiş veya deyimler vasıtasıyla tanınır ve içselleştirilir. Bu anlamda bizim aşınan komşuluk ilişkilerimizden daha hızlı ve sert bir erozyon Çinde de yaşanmaktadır ve eski kavramlar dilde tuttukları köşe başı konumlarda değil, güncel hayatı düzenleyen bir derinlikte ve yüzeysel anlamlarıyla görünürler. Zira günlük hayat kavgasındaki insanlar için bunlar biraz lüks meselelerdir. Konfüçyüs; karnı aç bir fakirin güzel yemeklerin lezzetini ayırt edemeyeceğini düşünür.

Bu örneğe bakarak Konfüçyüs'ün aslında elitist olduğunu görebiliriz. Ama Eski dünyada hangi düşünür halkçıdır ki? Karar verme yetkisine ve koşullara seçkinler sahiptir. Bunu, 'usta malı satıyorum' diyen satıcılarında, miras kalan değerleri 'orta yol' fikriyle uzlaştırarak duyurmasında ve ancak siyasi örgütlerde görülen türden ve son katmanına kadar kademeleşebilen toplum idealinde görebiliriz.

Etkili her düşünür için ilerici, devrimci ya da çağının önünde olduğu söylenebilir. Ama bugünkü bakış açımızla Konfüçyüs için bu karşılık bulacak bir söz değildir. Konfüçyüsçü metinlerin değiştirici olmaktan çok pekiştirici bir işlevi olmuştur. En nihayetinde Konfüçyüs'ün sözünü ettiği şey, sosyal yaşamda daha çok insanın kendine uygun ve anlamlı bir yer bulabilmesi ve toplamına adabı muâşeret diyebileceğimiz ilkelerle kuşatılan ilişkilerin, dönüştürücü, yenileyici veya ilerici olmaktan çok koruyucu, kuşatıcı ve üzerinde durdukça incelen

ve ancak reformcu olan bir siyasettir. Çünkü Konfüçyüs'ün idealize ettiği dönem, kendi zamanından yüzlerce yıl önceye giden erken Zhou devrinin Wen ve Wu adlı hükümdarların yönetimleridir. Konfüçyüs'ün çağında Çin parçalanmış bir görünümdeydi. Güçlü merkezi yönetimin kaçınılmaz olduğu, Çin derebeylik sisteminde Konfüçyüs uygulama imkânını yüzlerce yıl sonra bulmuştur ve kendini merkeze taşıyacak itkiyi kendisi değil Yasacı Okul gerçekleştirmiştir.

Bugün toplumun damarlarına kadar işlemiş olan Konfüçyüs, Çin'i Çin yapan değerleri birleştirmiş; tarih boyunca saygıyla anılmasına rağmen kültür dokuları oluşurken iddialı bir yaklaşımdan ziyade, "eskiden böyleydi", "bu böyle olsa daha iyi olur" diyen naif bir dil benimsemiştir. Hem iddiasız olan hem de baş köşeyi tutan bu figür nasıl anlaşılabilir? Bunu belki de siyasetin, aslında içi boşluk olan bir kavram olduğu gerçeğiyle anlatmaya çalışabiliriz.

'Siyasa' yani siyasi eylemlere işaret eden hal, çoğunlukla her şeyi kuşatma iddiasında olan ve kendinde belirgin bir rengin olmadığı bir boşluğa işaret eder. Hukuk için de, gün gelmiş böyle denmiştir. Örneğini Kutadgu Bilig'de, Konfüçyüs'den yüzlerce yıl sonra yaşamış bir Türk bilgesinde görüyoruz. Siyasi erki konuştururken Kutadgu Bilig de "Benim içim boştur" diyor. İlginçtir; Konfüçyüs'ün Çince adı Kongzi da boşluk demektir. Yani merkezde öyle bir boşluk oluşması gerekiyor ki çevrede birbiriyle karşıt olan unsurlar kendilerine bu boşlukta yer bulsun ve sürecel biçimde buna rengini verebilsin. Bu bizim bildiğimiz modern siyasetten veya yerleşik ideolojik kamplardan farklıdır. Bu her kuşatıcı siyasetin kendini meşrulaştırırken paylaştığı imkânların toplamında görünürdür.

Laiklik temelde bütün devletler için işlevsel siyasi bir zemindir. Çünkü devletin şu ya da bu düşünce veya ideolojiye bağlanması, imkân ve fırsatların giderek daha sınırlı bir çerçeveye sıkışmasına yol açar. Devletin bütün yaklaşımlarıyla kendinde var edebileceği imkânları tanıması beklenir. Gerçekten de Batı emperyalizmini bir kenara koyduğumuzda son üç-dört yüz yıldır batılı laikleştikçe, farklı görüş ve düşüncelere yer açtıkça onların da bir gün merkeze gelip imkân ve güç kullanma potansiyelini

ele geçirdiğini, esnediğini görüyoruz. Biz dışarıdan bakıp Sovyet ideolojisi şöyle batı ideolojisi böyle diye tanımlıyoruz ama bunların pratikte siyasal zeminde yani siyaset ve norm üretme zemininde kendi çevrelerine tanıdığı imkânları çoğunlukla göz ardı ediyoruz; sonucu görüyoruz ama aslanan sürecin kendisidir. En nihayetinde başka fikir ve görüşlere, pratikte de yöneticilerin başkalarının fikirlerine kulak kabartması, açık olması onun başarısını arttırır. Siyasetin de içinin boş olması yani şu ya da bu ideolojik ya da başka türden normlara bağlanmak yerine çevreyi kendisine doğru çekmeyi başaran bir yönde gelişmesi beklenir. Ama pratikte bu böyle mi oluyor? Dengeler çok iyi sağlanmadığı için çoğunlukla şu ya da bu fraksiyon baskın hale geliyor ve baskın hale geldikçe kaçınılmaz olarak diğerlerini dışlıyor; diğerlerini dışladıkça yalnızlaşıyor, yalnızlaştıkça keskinleşiyor ve küçülüyor.

Çin kültürünün menşesine ilişkin tartışmanın devam ediyor olması bunun bir göstergesidir. Çin kültürü belli bir merkezden çıkan, kendini geliştirip çevreye doğru genişleyen bir seyir mi izlemiştir? Yoksa stratejik ve lojistik bakımdan başat olan merkezi düzlüklere gelen nüfus, yerleşik toplumsallığı beslen; her ne kadar pek çok savaş ve mücadele olsa da her savaşın da en nihayetinde sonuçlanarak uyuma dönüşeceği saikiyle, nehirlerin denize akmasında olduğu gibi toplanarak mı oluşmuştur? Kısaca bu, otonkton, yani kendi çıktığı noktadan çevreye yayılan bir şey midir? Yoksa 'merkez boşlukta' çevreden gelen unsurları benimseyebilecek kadar esneyebilen ve bunu ekonomize ederken siyaset ve kültürüne katabilen bir yaklaşım mıdır? Çoğunlukla ikincisi kabul görür. Şimdilerde Çin merkezileştikçe, bu söylemin karşısında bir tarih tahayyülü oluşturmaktadır. Oysa, "Biz hep Çinliydik, buralar da hep Çin toprağıydı; biz bunun devamımız." diyen akıl karşısında tarih ve arkeoloji çok daha renkli bir hikaye anlatmaktadır.

Çin'in, oluşumu milattan önce 2500'lerden itibaren Sarı İmparator gibi efsanevi hükümdarlarla beraber, çevreden gelen unsurları bir potada eriterek gelişen bir kültür çevresi olduğu savunulabilir. Dilden hareketle kimi dilciler, bunun güneydeki Tai kültür çevresine yani bugünkü Tayland diline tekabül eden